

BUDAPEST

384. 85
C. major Lark

244

Város az időben XXXVII.

Zolnay László

A műhelytől a gyárig

1688-ban, két évvel Buda felszabadítása után 65 kézművest írtak össze Budán. Ez a szám 1696-ra 122-re emelkedett. A 122 iparos 29 féle ipart űzött. Az iparágak száma a századfordulóra (1700) már 45. Az iparosok számának növekedése az életrevalóbb Pest városában még szembetűnőbb: az 1686-tól 1736-ig terjedő fél évszázad alatt Pest iparosmestereinek száma megnégyesződött. 1774-re a budai iparosok száma is elérte a nyolcvan esztendő előttiének háromszorosát.

S essünk túl néhány számszerűségeen! 1762-ben Budán 51 céh volt, 471 mesterrel. 1770-ben pedig Pest céheinek száma 73, 515 mesterrel, 982 legénnyel. És, ha magasnak tűnnek is ezek az számok, a nyugat-európai városfejlődés adataihoz képest igen alacsonyak. 1782-ben Pest város ipari népességének lélekszáma az összlakosságnak csupán 14 százaléka. (Budáé 15 százalék.) Ugyanekkor az osztrák örökös tartományokban s Nyugaton — ahol a török sose járt — a városok lakosságának 50—70 százaléka él iparból. Ezek a viszonyszámok mindennél világosabban jelölik ipartörténetünk megújulásának mérhetetlen mélységeit, nehézségeit.

Céhek

Iparunk ezekben az időkben céhes szervezetű. A céhek 1686 után még jóideig iparfejlesztő, pozitív tényezők. A XVIII. sz. derekára, végére azonban az egész — középkori eredetű — céhrendszer a termelés akadályává, visszahúzó erővé válik. A XVIII. század második felére ugyanis a hármias városmag elemei közül Pest Magyarország gazdasági centrumává vált. Pesten a század végére — a céhek tiltakozása, a magisztrátus ellen-szenve s az osztrák gazdasági elnyomás ellenére is — a tőkés nagyiparnak akkori legfejlettebb formái, a manufaktúrák, fabrikák (túlzó szóval: gyárak) is megjelentek.

A céhek nagyipar-ellenességének oka látnivaló: félelem a kon-

kurrenciától. De mi volt az osztrákok gazdasági elnyomásának oka? 1730-tól fogva Bécs ún. merkantilista iparpolitikája először nyúlt bele a céhek maguk megszábta életébe. A merkantilizmus az iparnak és a kereskedelemnek állami szabályozója, tervszerűsítése volt. Ez a kereskelempolitika segített minden olyan céhes iparon, amely helyi-környéki igényt elégített ki. De azoknak az iparágaknak, amelyek a szélesebb piacra való termelés, kivitel, külkereskedelem szempontjából az osztrák gazdasági életet a legcekélyebb mértékben is veszélyeztették volna, megálljt parancsolt. Ezeket az iparágakat — s kevés kivétellel ilyenek ígérkezett minden magyarországi manufaktúra — tűzzel-vassal visszaszorította a céhes, maradi kisipar keretei közé. Amíg tehát Nyugat-Európában, de még az osztrák örökös tartományokban is, az állam volt a manufaktúrák első számú életrehívója, pártolója és serkentője, nálunk a nagyipari termelésnek kerékkötője lett. A XVIII. század derekára maga a Habsburg birodalom is hátul kullogott Európa iparos népei sorában; tőkehiánnyal küzdött. Fokozottabban vonatkozott ez Magyarországra. A nemesek adómentessége következtében az ország — ma úgy mondanánk — deficit-es volt; az államvagyon földbirtokban, mezőgazdasági javakban, állattenyésztésben, jól-rosszul kitermelt ásványi kincsen „feküdt”.

Pest-Buda és Európa

Maga Pest-Buda távolesett a XVIII. századi világkereskedelem fő útvonalától. Amíg mi a török s a német közt véreztünk — kétszáz éven át —, felfedezték Amerikát. S mire felérvedtünk, nemcsak az amerikai arany-dömping törte meg középkori nemesfém-hegemóniánkat, hanem más változás is történt. Az Adrián át elérhető Mare Nostro, a Földközi-tenger megszűnt világutenger lenni (ami a középkorban volt): az Atlanti-

őcéanra átterelődött világkereskedelem messze elkerülte. Azonban a törökvilág utáni Magyarország mégis belesett abba a — világkereskedelmileg erősen másod- ha nem harmadrendű — útvonalba, amely Ázsiát a Balkánon át kötötte össze Európával. Nyomott valamit a latban a kelet- és nyugat-európai kereskedelem szerényebb tranzitója is.

A Dunát 1718-ban a törökkel kötött pozsareváci béke nyitotta meg. A balkáni nyitás jegyében balkáni, főként görög kereskedők özönlöttek el az országot (úticéljuk Ráckeve, Buda, Pest, Szentendre, Esztergom, Komárom — de eljutottak még Egerbe is!). A céhes ipar s a pesti kereskedelem hamarosan új konkurenciát látott a gazdag és tevékeny görög kereskedőkben. A török eredetű áruknak csak nagyban való eladását engedték meg nekik. 1772-ben megvonták vámkedvezményüket. Ezután pedig Magyarországon való megtelepedésre kötelezték őket. A század végén a görög kereskedők helyére Bécsből áttelepülő, tőkeerős osztrák nagykereskedők léptek: 1800-ra a pest-budai kereskedelem Bécs kereskedelmének szerény függvénye lett.

Pest-budai kereskedők az osztrák gyarmatosítás ellen

A budai kereskedők testülete 1776-ban kertelés nélkül kijelentette: az 1776. évi új osztrák vámszabály a magyar kereskedelem teljes elnyomását és csupán az osztrák örökös tartományoknak és Bécs kereskedelmének javát szolgálja.

A pesti kereskedők 1780-ban nyilatkoztatják ki: a magyar kereskedelem csak akkor fejlődhet, ha a külföldi árut mi is ugyanolyan vámmal importálhatjuk, mint az osztrákok. És, ha a Magyarországból Ausztriába vitt nyersárúknak és iparcikkeknek kivitele után nekünk az osztrákok ugyanannyi vámot fizetnek, mint amennyit osztrák kereskedők az Ausztriából

Magyarországba hozott árukért
fizetnek.

Igy a bécsi iparpolitika felül-
ről, alulról pedig a főváros-kor-
mányzásban döntő súlyú céhes
ipar nehezedett minden magyar
országi gyáralapítási kísérletre.
A magyar ipar gúzsba kötése
mellett a Habsburg birodalmi
iparfejlesztésnek mégis akadt
néhány olyan területe, ahol —
saját érdekében — tolerált bi-
zonyos hazai manufaktúrális
kezdeményezéseket. Minden
olyan magyar ipari ágazat, amely
az osztrák ipar számára nyers-
anyagokat, félkész-árúkat készí-
tett, vagy amely a hadsereg el-
látását szolgálta, támogatásra ta-
lált. Ilyen ágak voltak: a pamut-
fonal, kendervászon, vitorla-
vászon, lópokróc, szőnyeg ké-
szítés, a bőripar és a selyemfonal-
gyártás.

Az első „gyár”-alapítási kísérletek

Amikor 1725-ben helytartótanácsi rendelet érkezik Pestre és Budára, s a városokat manufaktúrák felállítására szólítják fel, mindkét város elutasítja azt. Pest szegénységére, nyersanyaghiányára hivatkozik. Buda bürgerei nevén nevezik a gyermeket: a városnak éppen elegendő céhes iparos van, semmi szüksége nincs holmi manufaktúrákra.

Elő „gyár”-alapítási kísérle-
tünk mind Pesten, mind Budán
egy-egy arisztokrata nevéhez
fűződik. Az első budai vállalkozó
Mercy gróf, tábornok, temesi
kormányzó volt. Kartongyára
számára Újlakon házat vett, árui
eladása végett a Vízivárosba üz-
letet nyitott. A tanács és a cé-
hek mindent elkövettek Mercy
gróf vállalkozásának megbéní-
tására. (Hivatkoztak arra, hogy
munkásai külföldiek, hogy pro-
testánsok, s, hogy Mercy vállal-
kozása súlyosan megkárosítja a
budai kereskedőket.) Mercy
éppen úgy felhagyott e gyár-
alapítással, mint Klobusiczky
gróf, kalocsai érsek, aki Pesten
kísérelt meg egy posztógyárat
létesíteni. Hasonló sorsa lett
Germeten Bernát kamarai ta-

nácsos nagyobb budai szövőműhelyének (1732), Wurm Gottfried paszománykészítő mester arany-, ezüst- és selyemszál húzó fabrikájának (1755). A szavójai Arrasból eredő Bernáth Jakab 1773-ban Pesten alapított egy pamutgyárat. Vállalkozásába, tőkehiány miatt (sem a kormányzat, sem a város nem segített rajta) belebukott. Vele egy időben a jeles Okenfusz Antal harisnyakötő és Tádé nevű fia kísérletezett egy pesti harisnyakötőgyár alapításával. Kontárokkal óriási tömegben készítették harisnyákat. Azonban hamarosan felhagytak vállalkozásukkal, s gyapjúkereskedőnek csaptak fel. Óbudán kamarai engedéllyel 1779-ben indult meg a Koppel Jeremiás zsidó kereskedő által létesített posztógyár. Termelvényeit a hadsereg vette át.

1776-ban Pesten a Valero utcában (amelyet értelmetlen módon kereszteltek át Kürt utcára) alapította meg selyemgyárát a két, Pesten született spanyol eredetű Valero testvér, István és Tamás. A Valero-féle selyemmanufaktúra két szempontból nevezetes. Ez volt az első, tisztán magánvállalkozásból létrehozott pesti manufaktúra. S az egyetlen, amely — a később alapított Goldberger-féle gyáron kívül — a szabadságharcot s még a Bach-korszakot is megértte! (1840-ben a Valero gyár már négyszáz embernek adott kenyeret. Selyem-készárui pedig eljutottak a nyugat-európai piacokra is.)

Ezek voltak az első olyan kezdeményezések, amelyek láttán

a nemzet felvilágosultabb emberei már-már kételkedni kezdtek II. József császár örökérvényűnek vélt mondásában: Magyarország gyarmat volt s marad. Valeróék kezdeményezését két kisebb selyem-manufaktúra létesítése követte. Közülük a Beywinkel-Höpfinger-féle gyár állami támogatást is kapott.

Az óbudai Filatórium szomorú története

1780—82 között a Szentendrei útnál, Fachini Pál tervei szerint — az itáliai, luccai selyemgombolyító mintájára — egy *hatemeletes* selyemcérnázó épületet emeltek. (Az épületnek kiegészítő része volt a Harrer Pál utca és Miklós tér sarkán máig álló, tojásdad alaprajzú emeletes ház, a régi selyemgombolyító, amelyet jóideig török háremépületként emlegettek, tévesen.) A Filatóriumnak, a „királyi gyárnak” termelése — különféle elméretezések, technikai hibák miatt — csak 1786-ra indult meg. Gépeit az Aranyhegyi ároknak, illetve a Római fürdőnek vizével kívánták hajtítani, ám ezek a gyarló energiaforrások tökéletlenek, elégtelenek bizonyultak. 1789-re a 70 000 arannyal felépített gyár csődbement. Otromba épületét a katonai kincstárnak adták át; az sem tudta mire használni. Így azután szépen, lassan, csendben összeomlott.

Kisvállalkozók

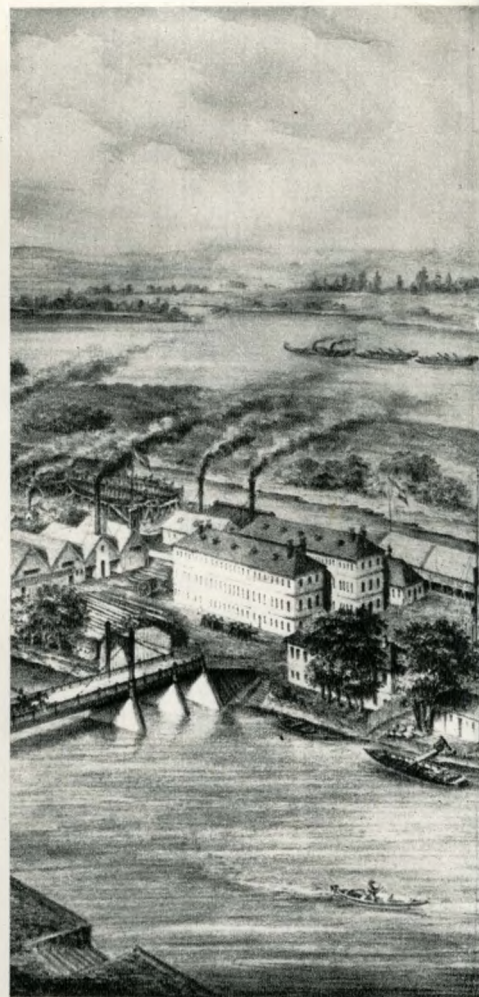
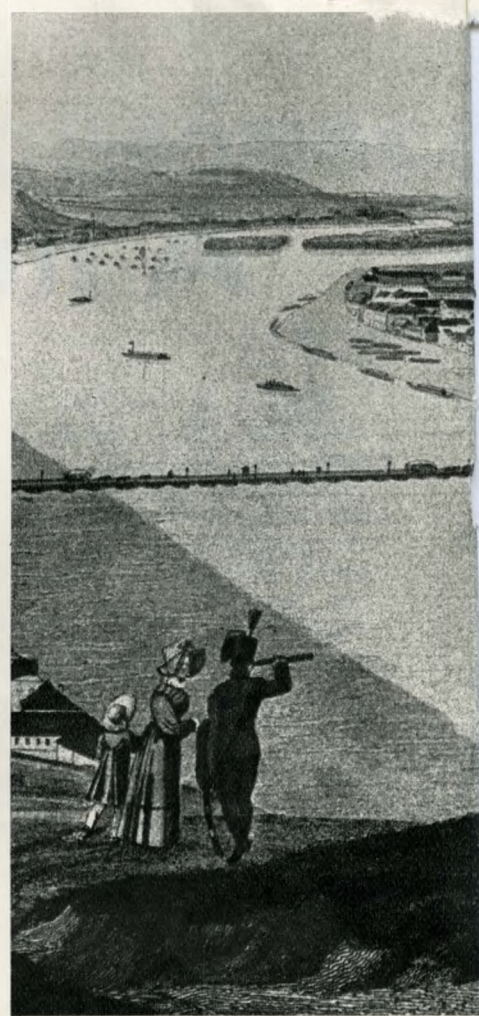
A selyemgyárak közül a XVIII—XIX. századfordulót

egyedül Valeróék vészelték át. 1784-ben egy kékfestőmester felfogásával indította el Goldberger Ferenc ötvös a maga kis manufaktúráját. Ez az egyedüli olyan, XVIII. századi alapítású ipartelepünk, amely gyáróriássá növekedett és ma is működik.

A kisebb vállalkozások közül 1785-ben alapított gyapjúgyárat két balkáni kereskedő: Bakál Athanáz és Zsuppán János. A bőripari vállalkozások közül a legéletrevalóbb Kemnitzer János tímáré volt. (Utódai nagy vagyont szereztek; ők építették a pesti Duna-sor híres Kemnitzer házát. A tímárságból átnyergeltek a kávémérésre.) 1787-ben alakult meg az Intim József-féle pálinka, likőr, konyak, ecet és parfóm gyár.

1787-re már 600 ember dolgozott a pesti manufaktúrákban! Ugyanekkor már működött — 1785 óta — a francia eredetű Kuny Domokos budai fajanszmanufaktúrája. Müller Fülöp pedig a vári karmeliták szomszédságában alapította meg kocsigyárát. (Telephelye 1830-ban — mint azt velem Gál Éva kutatónk közölni szíves volt — az I., Attila u. 33. sz. ház helyén állt.)

Az 1790-től 1816-ig terjedő háborús konjunktúra kissé felpézsdítette Pest-Buda ipari életét is. 27 manufaktúra alakult ekkor; 15 meg is maradt. Nehéz ezeket a bőr-kikészítő, szeszfőző, mezőgazdasági gép-gyártó, hintókészítő, olajütő, lakatos, bútorkészítő, kalapos, terménykereskedő-olajfinomító,

Az Iparegyesület ipartári (kiállítási) jegye, (1846)

IPAREGYESÜLETI IPARMŰTÁRI ALAPITVÁNY-JEGY

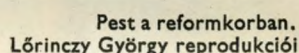
Pesten 1846 január 1

Bakál Athanáz
előadó tag

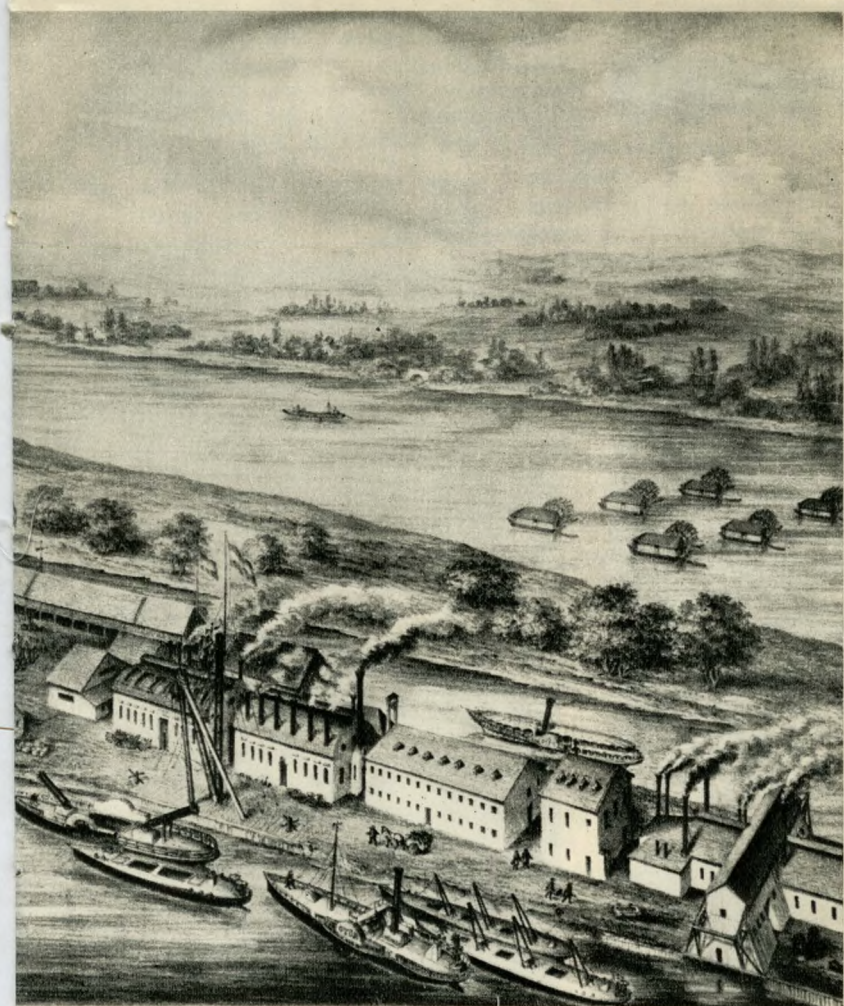
Körmöcz Lajos
igazgató

Goldberger Ferenc
jegyző

384. 85
C. major Lark

Az Óbudai Hajógyár az 1850-es években

Az első igazi gyárak

Először igazi gyárunk az 1836-ban — osztrák nagybankok és magyar nehéz-arisztokraták közös tőkéjével — megalapított Óbudai Hajógyár volt. Ezt követte Mieszbach Alajos osztrák szénbányatulajdonosnak pesti téglagyár alapítása, majd 1838-ban a Drasche-féle jobbparti téglavető. Ezekben az években már — 1831 óta — rendszeres a dunai hajóforgalmunk. Sőt, már az első vasútvonalak lefektetésének gondolatával kacérkodnak. A szállítás modernizálása Pestet az ország gabonapiacának, malomiparának fellegvárává teszi. (Pest és Buda megátolják a Győrbe, Komáromba irányuló lövónatásos gabonahajózást; e két város, főként a gabonában gazdag Komárom, Budapest javára szegényedik el.) 1835-ben megalapítják a pesti Hengermalmot; ezzel malomiparunk a fejlődésnek olyan útjára lép, amely a XX. századig, az amerikai gabonadömping idejéig Európa első liszt- és gabonaszállítójává emeli Magyarországot.

Széchenyi István próféciai
majdnem művei megjelenésével

egyidejűleg gyakorlati-kereskedelmi eredményeket szülnek. 1839-ben megkezdik a Lánchíd építését. 1841-ben pedig — egyelőre 500 000 arany forintos alaptőkével, Fáy András elnöklétével — megalapítják a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot.

A szabadságharc felé

1842-ben alakult meg az Ipar-egyesület. Kossuth Lajos „ipar-egyesületi igazgató” vezetésével az volt a célja, hogy védelemben részesítse a magyar ipart s bojkottálja az osztrákot. Az Ipari Védegylet tagjai fogadalmat tettek, hogy hat esztendőn keresztül csak hazai árucikkeket vásárolnak.

1844-ben a svájci Ganz Ábrahám megalapítja budai öntödét.

1847-re a 110 000 lakosú Pest Magyarországnak legnagyobb városa. (Buda 35 000-rel a hatodik.) Pestnek ekkor 2000 kereskedője van; belőlük 189 nagykereskedő. A város hat selyem-gyárat mondhat a magáénak; de van nyolc gyapjú és gyapot-, két posztógyára, egy hengermalma, egy vasöntödéje, hat gépgyára, egy kocsigyára s egy cukorfinomítója.

A főváros és Magyarország ipari bázisai tehát kiszélesedtek. És ez a gazdasági alap — Széchenyi számára nem, de Kossuth számára igenis — elegendő ahhoz, hogy a nemesi adómentességnek, fejlődésünk legnagyobb nyűgének felszámolásával együtt Magyarországot politikailag is szembefordítsa Béccsel.

Iparegyesületi tagsági okmány

